

СЕРЕДНІЙ КЛАС: ДОСВІД США ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

© Клименко В. В., Лозова Г. М., 2015

Визначено роль середнього класу у суспільстві, виокремлено критерії його ідентифікації як економічного суб'єкта. Досліджено історію та особливості становлення сучасного середнього класу в США, а також проаналізовано чинники, які сприяли його формуванню. Здійснено порівняльний аналіз американського та українського середнього класу. Обґрунтовано необхідність участі держави у формуванні середнього класу, розроблено пропозиції щодо розв'язання проблем становлення середнього класу в Україні.

Ключові слова: середній клас, американський середній клас, дохід, майновий статус, соціальний статус, вища освіта.

V. V. Klymenko¹, G. M. Lozova²

¹National Aviation University,
Economic Theory Department

²Kyiv Taras Shevchenko National University
Economic Theory, Macro- and Microeconomics Department

MIDDLE CLASS: THE USA EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITY

© Klymenko V. V., Lozova G. M., 2015

The article deals with the role of the middle class in society and the criteria for its identification as an economic entity, the history of American middle class and the comparative analysis of the middle class in the USA and Ukraine.

The middle class plays an important role in the economic growth of the country, performing economic, political, social, cultural and educational functions. The criteria for identifying middle class as an economic entity are a certain level of income and its stability; availability of material and financial assets; sufficient status in the labor market; certain consumer behavior.

The US experience shows that formation of the middle class is impossible without the government support. The history of the formation of the middle class in the USA is examined. The modern image of the American middle class comes from the post-World War II era. The factors that contributed to the formation of American middle class were the reform legislation of the New Deal, such as social security, unemployment insurance, labor relations; the growth of a strong labor union movement; reforms in banking and financial sector; the GI Bill.

Comparative analysis of the middle class in the United States and Ukraine shows that the Ukrainian middle class still does not match the American middle class by income, social status, personal characteristics, higher education as a guarantee of higher social status and higher financial compensation.

The recommendations for solving the problems of the middle class in Ukraine are offered. They include improving the institutional confidence in society; ensuring economic freedom; developing small businesses, including farming; stimulating aggregate demand to

increase consumers; reducing the fiscal burden; expanding opportunities for mortgage lending; de-shadowing of the economy and the legalization of proceeds; improving the quality of higher education.

Key words: middle class, American middle class, income, property status, social status, higher education.

Постановка проблеми

Як переконує світовий досвід, середній клас є опорою ринкової економіки. Сильний середній клас забезпечує стабільну клієнтську базу, що призводить до продуктивних інвестицій. Водночас сильний середній клас є ключовою рушійною силою розвитку підприємництва та впровадження інновацій. Середній клас розвиває соціальні відносини на основі довіри, знижує операційні витрати, є оплотом громадянської активності, яка забезпечує ефективніше управління, підтримує розвиток освіти. Становлення середнього класу в Україні тільки почалося, саме тому аналіз американського середнього класу, перші фундаментальні дослідження якого розпочалися ще у 50-ті рр. XX ст., на нашу думку, є цікавим і корисним для розбудови економіки України.

Аналіз досліджень і публікацій

Дослідженням становлення середнього класу в Україні, визначенням критеріїв його ідентифікації, виокремленням його основних характеристик займаються О. Балакірева [1], О. Васильєв, П. Єщенко, Е. Лібанова, В. Мандибур, А. Реут, В. Сіденко [5], В. Паніотто [3], Л. Черенько та інші. Серед ґрунтовних досліджень середнього класу в Україні слід зазначити Аналітичну доповідь Центру Разумкова “Середній клас в Україні: життєві цінності, готовність до асоціації і просування демократичних норм і стандартів” [4], дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи “Населення із середніми доходами як основа для формування середнього класу в Україні” [2]. Проблема формування та розвитку середнього класу в США присвячені публікації таких американських економістів, як П. Кругман [7], К. Голд та Б. Маргот.

Водночас відсутність ґрунтовних досліджень середнього класу як економічного суб’єкта та його ролі у реформуванні економіки України та забезпеченні економічного зростання зумовлює актуальність цього дослідження.

Постановка цілей

Метою дослідження є визначення ролі середнього класу у суспільстві, виокремлення критеріїв його ідентифікації як економічного суб’єкта, виявлення передумов формування і особливостей американського середнього класу, порівняльний аналіз американського та українського середнього класу, розроблення рекомендацій щодо вирішення проблем становлення середнього класу в Україні.

Виклад основного матеріалу

У суспільстві середній клас виконує як економічні, так і політичні, соціальні та культурно-освітні функції.

По-перше, середній клас становить соціальну основу громадянського суспільства, забезпечує впровадження і просування демократичних стандартів і цінностей у суспільстві, його політичну стабільність. Важливою є роль середнього класу для вирішення проблеми бідності. Він є “соціальним ліфтом” між бідними і багатими.

По-друге, середній клас створює стимули для виробництва та продажу того, що виробляє економіка. Зростаючий попит розширює можливості для бізнесу, стимулюючи інвестиції та інновації. Ще Дж. Кейнс свого часу звертав увагу на центральну роль середнього класу у забезпеченні економічного зростання: стабільне споживання середнього класу необхідне для стимулювання інвестицій. Проте для того, щоб середній клас міг виконувати цю функцію, його доходи повинні зростати.

По-третє, сильний середній клас призводить до підвищення рівня довіри. Саме представники середнього класу здатні достатньо довіряти один одному, щоб працювати разом для досягнення спільних цілей. Довіра скорочує операційні витрати, оскільки все менше часу та інших ресурсів витрачається на різного роду перевірки. Високий рівень довіри дає можливість людям побачити можливості для самореалізації повною мірою. Що вищий рівень довіри у суспільстві, то люди більш схильні до інновацій і до більш економічно обґрунтованих ризиків.

По-четверте, сильний середній клас сприяє ефективнішому управлінню, зводячи до мінімуму міжфракційну боротьбу, зменшуючи рівень бюрократизму та корупції державних органів, забезпечуючи зростання участі громадян в суспільних процесах і реалізацію політики в інтересах усього суспільства, а не окремих осіб. Сильний середній клас є необхідною передумовою ефективно працюючого уряду і сприятливої атмосфери для процвітання економіки.

По-п'яте, середній клас містить елемент інноваційності. Підприємництво та винахідництво кореняться саме у середньому класі, і зростання продуктивності праці представників середнього класу збільшує національне багатство. До середнього класу належать вчені та інженери, які стимулюють науково-технічний прогрес. Слід також зазначити, що середній клас – це люди з вищою освітою; люди, які мають культурні запити і можуть їх задовольнити; люди, схильні до творчості, саморозвитку і самовдосконалення; люди, які розвивають країну, рухають її вперед.

По-шосте, представники середнього класу прищеплюють своїм дітям повагу до освіти і праці, оскільки саме ці цінності забезпечать їм у майбутньому достатній дохід і можливості для кар'єрного зростання. Люди, які виховувалися як середній клас, краще навчаються, мають успішнішу кар'єру та більше шансів стати підприємцями.

Якщо розглядати середній клас як економічний суб'єкт, то основними критеріями його ідентифікації є:

1) певний рівень доходу, який дає змогу не лише забезпечувати прийнятний рівень життя, але й робити заощадження, купувати рухоме і нерухоме майно. Водночас зважаючи на постійні зміни в економічному середовищі, важливою характеристикою отриманого доходу має бути також його стабільність;

2) наявність у власності матеріальних і фінансових активів (володіння житлом, приміським будинком, землею, автомобілем та іншими товарами тривалого користування, а також цінними паперами, які дають можливість отримувати додаткові доходи);

3) достатній статус на ринку праці (наявність власного бізнесу, оволодіння престижними соціально значущими професіями, наявність вищої освіти і професійної кваліфікації як гарантій отримання достатнього статусу на ринку праці);

4) певна споживча поведінка (освіта, охорона здоров'я, туризм, спорт, культурний розвиток, збалансований раціон харчування).

Середній клас є основою США. За результатами опитування Pew Research Center у 2008 році половина американців ідентифікувала себе як середній клас. Говорячи про американський середній клас, неможливо не звернути уваги на особливості економічної поведінки населення Сполучених Штатів Америки, яке сформувалося емігрантів з різних країн світу, які покинули свої домівки у пошуках кращих можливостей або їх примусово вивезли для виконання важких робіт. Це люди різних рас і національностей, які врешті-решт вибороли для себе свободу і можливість досягти високого соціального і професійного статусу, незважаючи на своє походження. Для американського суспільства характерними зокрема є прийняття високих індивідуальних ризиків, надання переваги економічній свободі над соціальною захищеністю, значна трудова мобільність, інноваційність, завоювання та відстоювання своїх громадянських прав.

Формування середнього класу в США стало можливим завдяки проведенню у 30-ті рр. XX ст. Нового курсу економічної політики і відповідному реформуванню законодавчо-нормативної бази, зокрема що стосується:

1) соціального забезпечення і страхування з безробіття, Закону “Про справедливі трудові стандарти”, Закону “Про Національну систему трудових відносин”;

2) суттєвих реформ в банківському та фінансовому секторі, таких як:

- прийняття Закону Гласса–Стігала, який заборонив комерційним банкам займатися інвестиційною діяльністю і обмежив право банків на операції з цінними паперами, ввівши норму про обов’язкове страхування депозитів;
- прийняття Закону “Про цінні папери”, що регулює первинний ринок цінних паперів, основоположною ідеєю якого було розкриття інформації для інвесторів і проголошення принципу “caveat-vendor” (“нехай остерігається продавець”);
- прийняття Закону “Про фондові біржі”, який врегулював функції федерального уряду щодо вторинного ринку;
- створення Комісії з цінних паперів та бірж (КЦПБ);
- прийняття Закону Мелоні, який поширив контроль КЦПБ на позабіржовий ринок і визначив статус саморегулювних асоціацій дилерів позабіржового ринку, які б слідували за виконанням правил гри на ринку, але при цьому перебували під контролем КЦПБ (нині в США функції нагляду виконують п’ять федеральних організацій: National Association of Securities Dealers, Office of Controller of the Currency, Federal Deposit Insurance Corporation, Office of Thrift Supervision, Commodity Futures Trading Commission);
- прийняття Закону “Про захист інвесторів у цінні папери”, який було прийнято з метою захисту інвесторів від банкрутств брокерсько-дилерських фірм; створення Корпорації із захисту інвесторів, обов’язком якої стала компенсація втрат інвесторів на суму до \$500 тис. (з них \$100 тис. можуть бути готівкою, решта – у цінних паперах);
- виникнення кредитних карток. Зокрема, у 1958 році Bank of America випробував свої перші 60 тис. кредитних карток (пізніше названих Visa) в м. Фресно, штат Каліфорнія. Протягом десятиліття американці підписалися на більш ніж 100 млн. кредитних карток. Сьогодні їхня кількість сягає 1 млрд.

Також передумовою виникнення значного прошарку середнього класу в США можна вважати зростання сильного профспілкового руху та прийняття G.I. Bill – закону, який пропонував низку переваг для демобілізованих ветеранів Другої світової війни.

Закінчення Другої світової війни вважається початком історії сучасного американського класу. Саме тоді мільйони демобілізованих військовослужбовців отримали гроші для навчання, створення власної справи та придбання власного житла. Зокрема, у період від 1944 до 1950 рр. житлове будівництво зросло з 114 тис. до 1,7 млн. нових домоволодінь. Будівельний бум супроводжувався стрімким зростанням населення, так званим бебі-бумом. Добробут середньостатистичного американця в цей період стрімко зростав. У період між 1946 і 1967 рр. продуктивність праці в США зросла на 104 відсотки, зросли водночас відповідно і доходи працівників у цей період. Все більше і більше сімей могли собі дозволити присадибні насадження, автомобілі, чорно-білі телевізори та іншу побутова техніку [9].

28 років у період від 1945 до 1973 рр. стали роками “Золотої епохи американського середнього класу”, коли нерівність доходів досягла свого мінімального рівня в історії США. У цей час частка багатства вищого класу зменшилась з 40 % до 9 %. Все це сприяло формуванню значної маси заможних людей середнього класу [10].

Якщо говорити про середній клас в Україні, то за оцінками експертів Центру Разумкова та Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, його ядро становить не більше 14 % населення [2, с.8]. У таблиці наведено порівняльну характеристику середнього класу в США та Україні.

Порівняльна характеристика середнього класу в США та Україні

№	Показник	США	Україна
1.	Частка середнього класу у суспільстві	від 25 % до 66 % домогосподарств	від 2 % до 14 % осіб
2.	Межі річних доходів середнього класу, гр. од.	30 000 – 100 000 дол. на одне домогосподарство	30 252 грн. – 41 808 грн. на одну особу

№	Показник	США	Україна
3.	Майновий статус	Власний будинок, два і більше автомобілів, кабельне телебачення, швидкісний інтернет, кілька кредитних карток, багато товарів розкоші	Комфортне житло, інноваційні засоби комунікації і праці (комп'ютер, інтернет), побутова техніка, меблі, автомобіль
4.	Географічна поширеність	Переважно міські центри	Міста
5.	Особистісні якості середнього класу	Концептуальність, креативність, незалежність, дотримання внутрішніх стандартів, оцінювання інновацій, повага невідповідностей, висока політична активність, вища освіта, консерватизм поглядів	Самоповага, почуття власної гідності, законослухняність, терпимість, повага до інших, прагнення добробуту за рахунок власної праці, упевненість у собі і своїх силах, розрахунок на себе, а не на допомогу держави, високий культурний рівень, здоровий спосіб життя, високий рівень освіти, прагнення до професійної самореалізації, а також сподівання на "везіння", "потрібні знайомства і зв'язки"
6.	Соціальний статус середнього класу	Письменники, журналісти, вчителі, управлінці, редактори	Підприємці, управлінці, фахівці, кваліфіковані робітники, службовці
7.	Наявність вищої освіти	Рівень освіти визначає компетентність як необхідну складову ринкової економіки, а право власності на знання та досвід виступає як власність на фактор виробництва. Водночас рівень освіти виступає основою для професійного відбору. Особи з вищою освітою мають професії з більшою автономією, можуть впливати на організаційний процес і мають вищу фінансову компенсацію	Не є гарантією високого соціального статусу і високої фінансової компенсації

Складено авторами за [2, 4, 6, 8–10].

Дані таблиці свідчать про те, що середній клас в Україні ще не сформувався, що і зумовлює необхідність пошуку шляхів забезпечення його формування і розвитку. Аналіз досвіду становлення середнього класу в США переконує, що сформуванням середнього класу повинна займатися держава. Без допомоги держави становлення потужного середнього класу в Україні в сучасних умовах неможливе, проте, з іншого боку, чисельний середній клас буде запорукою розбудови сильної держави і забезпечення економічного зростання.

Сьогодні держава має сприяти вирішенню проблем становлення середнього класу:

- підвищенням інституційної довіри в суспільстві (насамперед до інститутів влади);
- забезпеченням економічної свободи (створення умов, які б стимулювали можливість реалізації поставлених цілей), що б сприяло розвитку малого і середнього бізнесу;
- проведенням політики стимулювання сукупного попиту для нарощування споживачів;
- усуненням протиріч між оплатою праці і соціальним статусом громадян, соціальною значущістю професій, зокрема інженерів, науковців, освітян і медиків;
- зниженням фіскального навантаження на населення;
- розширенням можливостей для іпотечного кредитування;
- розвитком фермерства як основи середнього класу у сільській місцевості;

- створенням умов для детінізації економіки і легалізації доходів;
- підвищенням якості вищої освіти, її націленість на надання практичних навичок, встановлення зв'язку з роботодавцями.

Висновки

1. Середній клас виконує важливу роль у забезпеченні економічного зростання в країні, виконуючи як економічні, так і політичні, соціальні та культурно-освітні функції.
2. Критеріями ідентифікації середнього класу як економічного суб'єкта є: певний рівень доходу та його стабільність; наявність у власності матеріальних і фінансових активів; достатній статус на ринку праці; певна споживча поведінка.
3. Досвід США переконує, що сформувати середній клас без участі держави неможливо. Американський середній клас виник саме завдяки проведенню у 30-ті рр. XX ст. Нового курсу економічної політики і відповідному реформуванню системи соціального забезпечення, банківського та фінансового сектору.
4. Порівняльний аналіз середнього класу в США і Україні показує, що український середній клас ще не відповідає американському середньому класу за доходами, соціальним статусом, особистісним якостям (у плані сподівання на “везіння”, “потрібні знайомства і зв'язки”), наявністю вищої освіти як гарантії високого соціального статусу і високої фінансової компенсації.
5. Основними напрямками державної політики формування середнього класу в Україні слід вважати підвищення інституційної довіри в суспільстві; забезпечення економічної свободи; розвиток малого і середнього бізнесу, зокрема фермерства; детінізацію економіки і легалізацію доходів; підвищення якості вищої освіти.

Перспективи подальших досліджень

Перспективами подальших досліджень середнього класу стануть визначення і характеристика етапів становлення середнього класу в Україні, виявлення проблем і напрямів його розвитку, аспектів взаємодії середнього класу і держави з метою розроблення інструментів економічної політики держави щодо формування чисельного середнього класу в Україні.

1. Балакірева О. До дослідження середнього класу доцільно застосовувати не лише кількісні, але і якісні методи // *Середній клас в Україні: критерії ідентифікації* / О. Балакірева. – К.: Заповіт, 2014. – С. 17–19. – (Бібліотека Центру Разумкова).
2. Лібанова Е. Населення із середніми доходами як основа для формування середнього класу в Україні / Е. Лібанова, Л. Черненко, О. Васильєв, А. Реут // *Національна безпека і оборона*. – 2014. – № 1–2. – С. 79–96.
3. Паніотто В. До вимірювання середнього класу більш придатними є суб'єктивні чи суб'єктивно-об'єктивні показники // *Середній клас в Україні: критерії ідентифікації* / В. Паніотто – К.: Заповіт, 2014. – С. 9–13. – (Бібліотека Центру Разумкова).
4. *Середній клас в Україні: життєві цінності, готовність до асоціації і просування демократичних норм і стандартів* (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // *Національна безпека і оборона*. – 2014. – № 1–2. – С. 4–78.
5. Сіденко В. Визначаючи поняття середнього класу, слід простежити історію його виникнення // *Середній клас в Україні: критерії ідентифікації* / В. Сіденко – К.: Заповіт, 2014. – С. 7–9. – (Бібліотека Центру Разумкова).
6. *Український середній клас очима його представників: дискусії у фокус-групах*. – К.: Заповіт, 2014. – 68 с. – (Бібліотека Центру Разумкова).
7. Krugman, P. A History of America's Disappearing Middle Class, 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.thirdworldtraveler.com/Krugman_Paul/Hx_Amer_Disappear_MClass.html>.
8. Snyder, M. 44 Facts About The Death Of The Middle Class That Every American Should Know. *Economic Collapse*. July 31, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.infowars.com/44-facts-about-the-death-of-the-middle-class-that-every-american-should-know/>.
9. Suddath, C. A Brief History Of The Middle Class. *Time*. Feb. 27, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://content.time.com/time/nation/article/0,8599,1882147,00.html>.
10. *The Rise And Fall Of The Middle Class In America*, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.liberalamerica.org/2013/10/24/rise-fall-middle-class-america>.